

UŞUN KOCA OĞLU'NUN KAÇ KARDEŞİ VARDI? (DEDE KORKUT KİTABI'NDAKİ BİR KELİME ÜZERİNE)

How Many Brothers Had the Son of Ushun Koja?
(On a word in The Book of Dede Qorqud)

Prof. Dr. Vugar SULTANZADE*

ÖZ

Basat Depegözi Öldürdüğü Boy, Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasında yer almaktadır. Yazmanın bir yerinde (Dres. 111a: 11) *elif, kef, ye* harfleri ile yazılmış bir kelime, araştırmacılar tarafından genellikle *iki* olarak okunmuş ve başka dillere de bu anlamda çevrilmiştir: “Uşun Koca oğlu gibi pehlivan elinde şehid oldu. Aruğ candan *iki* karındaşı Depegöz elinde helâk oldu” (Ergin 1989: 208); “So valiant a man as the son of Ushun Koja died by his hand. His *two* pure-soulded brothers perished at his hand” (Lewis 1974: 142). Ancak böyle bir okuma, Uşun Koca'nın üç oğlu varmış anlamına gelir, hâlbuki bu, doğrudan Uşun Koca'nın oğullarının macerasından bahseden *Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu*'ndaki bilgilerle çelişmektedir. Bu boyda Uşun Koca Oğlu Segrek'in, Kara Tekür kâfirleri tarafından uzun yıllar önce esir edilmiş ağabeyi Egrek'i kurtarması anlatılmaktadır. Burada Uşun Koca'nın hiçbir zaman Egrek ile Segrek dışında üçüncü bir oğlunun bulunmadığı, ömründe kelimesi kullanılarak kesin bir dille ifade edilmiştir: “Oğuz zamanında Uşun Koca derler bir kişi vardı. Ömründe iki oğlu vardı” Demek ki, söz konusu parçada *iki karındaşı* gibi bir ifadenin kullanılması destanın bütünlüğü ve boylar arasındaki ilişki açısından doğru olmazdı. Makalede *elif, kef, ye* harfleri ile yazılmış kelimenin farklı bir şekilde okunuşu önerilmekte ve bunun gerekçeleri ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Dede Korkut Kitabı, Uşun Koca Oğlu, Egrek, Segrek, Transkripsiyon.

ABSTRACT

The Story of *How Basat Killed Cyclop* is located in the Dresden manuscript of *The Book of Dede Qorqud*. In one place of the manuscript (Dres. 111a: 11), the word written by the letters *elif, kef, ye* has generally been read as *iki* 'two' by the researchers and translated into other languages in this meaning; for example: “Uşun Koca oğlu gibi pehlivan elinde şehid oldu. Aruğ candan *iki* karındaşı Depegöz elinde helâk oldu” (Ergin 1989: 208); “So valiant a man as the son of Ushun Koja died by his hand. His *two* pure-soulded brothers perished at his hand” (Lewis 1974: 142). Such a reading presents Ushun Koja as if he had three sons, however, this is in contradiction with the facts of *The Story of Segrek, Son of Ushun Koja*. As it is known from *The Story of Segrek*, Ushun Koja had just two sons. Consequently, the use of a phrase like *iki karındaşı* 'two brothers' in the above-mentioned fragment wouldn't be correct from the point of the wholeness of the epos and the logical relations between its stories. A different reading of the word in question is suggested in the article and the reasons of this are brought up.

Key Words

The Book of Dede Qorqud, The Son of Ushun Koja, Egrek, Segrek, Transcription.

Giriş

Dede Korkut Kitabı yazmalarından sadece Dresden nüshasında bulunan *Basat Depegözi Öldürdüğü* boyda, tek gözlü yaratığın yenmiş olduğu Oğuz kahramanlarının isimlerinin sıralandığı kısımda aşağıdaki cümleler yer almaktadır:

اوشون قوجه اوغلى كىبى پهلوان النده شهيد اولدى ه اروق جاندى اكى قرداشى ديه كوز النده هلاك اولدى

(Dres. 111a: 10-12). Bu cümleleri M. Ergin, “Uşun Koca oğlu gibi pehlivan elinde

* Doğu Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi,
vugar.sultanzade@emu.edu.tr

şehid oldu. Aruq candan iki karındaşı Depegöz elinde helâk oldu” şeklinde okumuştur (Ergin 1989: 208). Diğer araştırmacıların yayınlarda da اکی kelimesinin transkripsiyonu “iki” biçimindedir. Mesela: “Uşun Qoca oğlu kimi pehlevan elinde şehid oldu. Aruq candan *iki* qarındaşı Tepegöz elinde helak oldu” (Araslı 1962: 114); “Uşun Koca oğlu [Segrek] gibi pehlevân elinde şehid oldu. A[y]ruq candan *iki* qarındaşı Depegöz elinde helâk oldu” (Tezcan, Boeshoten 2001: 148); “Aruq candan *iki* karındaşı Depegöz elinde helâk oldu” (Gökyay 1973: 107)¹; vs.

Kelime, F. Zeynalov ve S. Alizade'nin yayınında yine ‘iki’ anlamında *eki* şeklinde sunulmuştur: “Uşun Qoca oğlu kibi pehlevan elinde şehid oldu. Aruq candan *eki* qarındaşı Depegöz elinde helak oldu” (Zeynalov, Əlizadə 1988: 99).

Dede Korkut Kitabı'nın başka dillere tercümelerinde de bu kelimenin ‘iki’ anlamında çevrildiği görülmektedir:

“Ein Held wie Uschun Kodscha oghlu ward Märtyrer unter seinen Händen. Die *beiden* Brüder von Arük Dschan kamen um unter Depé Ghöz's Händen” (Diez 1815: 422); “So valiant a man as the son of Ushun Koca died by his hand. His *two* pure-souled brothers perished at his hand” (Lewis 1974: 142); “Takoy bogatır, kak sın Uşun-Kodji, pogib v boyu s nim; *dva* brata yego, (rasstavşis) s čistoy duşoy, pali muçenikami ot ruki Depe-Geza (Jirmunskiy, Kononov 1962: 78).

Özetle, söz konusu kelimenin ‘iki’ olarak okunması ve algılanması, genel kabul gören görüştür. Ancak biz kelimenin farklı okunması gerektiğini dü-

şünüyoruz, makalenin amacı da bunu ortaya koymaktır.

Çelişkiler

Bahsettiğimiz metin parçası, “Uşun Koca oğlu² gibi pehlevân elinde şehid oldu... iki karındaşı Depegöz elinde helâk oldu” şeklinde okunursa, bu, Uşun Koca'nın üç oğlu olduğu anlamına gelir, hâlbuki böyle bir okuma, doğrudan Uşun Koca'nın oğullarının macerasından bahseden *Uşun Koca oğlu Segrek* boyundaki bilgilerle çelişmektedir. Bu boyda Uşun Koca oğlu Egrek'i Kara Tekür kâfirlerinin tutup Elince kalesinde esir etmesi ve uzun yıllar sonra artık büyümüş olan küçük kardeşi Segrek tarafından Egrek'in kurtarılması anlatılmaktadır. Burada Uşun Koca'nın sadece iki oğlu olduğu ve hiçbir zaman Egrek ile Segrek dışında üçüncü bir oğlunun bulunmadığı, ömründe kelimesi kullanılarak kesin bir biçimde ifade edilmiştir:

“Oğuz zamanında Uşun Koca derler bir kişi varıdı. Ömründe iki oğlu varıdı” (Dres. 128b: 11-12).

Bu yüzden, *Basat Depegözi* Öldürdüğü boyda Uşun Koca oğlu söz konusuken, tek erkek kardeşi olduğu için *karındaşı* kelimesinin önünde *iki* sayısının kullanılması destanın bütünlüğü ve boylar arasındaki ilişki açısından yerinde olmazdı. Ayrıca, *iki* kelimesinin başındaki *i* sesi *Dede Korkut Kitabı*'nın birçok yerinde اکی seklinden farklı olarak, tek harfle değil, *elif* ve *ye* ile yazılmıştır. Dresden nüshasında bunlar, sırasıyla aşağıdaki yerlerdir: 20b: 3; 21b: 12; 22b: 10; 45b: 2; 65b: 8; 73b: 4; 83a: 6; 85a: 4; 86b: 2; 88b: 4; 117a: 8; 127b: 2; 132a: 8; 136a: 3; 137a: 13; 152b: 3.

Bir çelişkiye de G. Lewis (1974:

206) dikkat çekmiştir: Neden üç (?) kardeş, *Uşun Koca'nın üç oğlu Depegöz elinde helâk* (şehid) *oldu* olarak beraber anılmamıştır? Birinin şehit olmasını vurgulayıp, ikisinin (?) de helâk olduğunu ilave etmenin anlamı nedir?

M. Ergin (1989: 16), metni Çağdaş Türkçe'ye uyarlayıp sadeleştirirken G. Lewis'in kastedtiğine benzer şekilde yazmıştır: "Düzen oğlu Alp Rüstem'i, *Uşun Koca'nın iki oğlunu*, demür donlu Mamak'ı öldürür". O, burada Uşun Koca'nın iki oğlunun öldürüldüğünü ve dolayısıyla *iki karındaşı* biçiminde yaptığı transkripsiyona rağmen, aslında tek kardeşin söz konusu olduğunu kabul eder.

Ögey

Bizce, mevzu bahis kelimeyi *iki* değil, *ögey* olarak okumak gerekir. *Ögey*, Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan (DTS 1969: 379) ve bu biçimiyle bugün de Azerbaycan Türkçesi, Özbek Türkçesi ve başka Türk dili ve lehçelerinin söz varlığında yer alan, 'üvey' anlamına sahip bir kelimedir.

Uşun Koca oğlu Segrek boyunda kardeşlerin üvey olduğu konusunda açık bir bilgi yoktur. Ancak bu, boyun orijinal metninde veya daha önceki versiyonlarında olmadığı anlamına gelmez. Belli olduğu üzere, Dede Korkut Oğuznameleri ilk temeli üzerinde oluştuğu gibi kalmamış, zaman geçtikçe, hatta yazmadan yazmaya nakledildikçe değişmiştir (Cemşidov 1990: 16). *Uşun Koca oğlu Segrek* boyunda da değişiklikler olmuştur. Bu, özellikle, Segrek'in ağabeyini kurtarmaya gitmek için anne-babasına niyetini açtığı kısımda hikâyenin anlatımı sırasın-

daki kopuklukta bariz şekilde görülmektedir. Segrek'in, niyetini ilk önce babasına mı yoksa annesine mi açtığı yazma metninde net değil, çünkü hem tek noktayla *ana* hem de çift noktayla *ata* yazılmıştır. Ayrıca, velisinin sözüyle Segrek'in cevabı arasında bir tutarsızlık vardır. Babası önce oğlunun niyetini takdirle karşılar, gitmesi için teşvik eder:

Ağzun için öleyim oğul,

Dilün için öleyim oğul.

Karşu yatan kara tağun yıkılmış idi, yüceldi ahr,

Akındılı görklü suyun soğılmışıdı, çağladı ahr,

Kaba ağacda tal budagun kurumuşıdı, yaşarub gögerdi ahr.

Kalın Oğuz begleri izine varsa sen vargıl,

Ol yigide yetdügünde ağ boz atun üzerinden yere ingil,

El kavşurub ol yigide selam virgil, Elin öpüb boynın kuçgil,

"Kara tağum yüksegi kartaş" digil, Ne turursın oğul? Yortgıl (Dres.

131a: 3-11).

Bunun karşılığında ise Segrek, sanki gitmesi engellenmek isteniyor-muş gibi şöyle cevap verir:

Ata, ağzun kırısun,

Ata, dilün çürisün.

Menüm hod kardaşum varımış, kayursam olmaz,

Kardaş-suz Oğuzda tursam olmaz.

Ata hakkı Tanrı hakkı olmasaydı,

Kara polad uz kılıcum tartaydum,

Gafillüce görkli başun keseydüm,

Alca kanun yer yüzine tökeydüm,

Ata, zalim ata (Dres. 131a: 12 –

131b: 3).

Anlaşılr ki, bu diyalog arasında metnin aslında başka diyaloglar, baş-

ka olaylar da geçmiştir. Muhtemelen, Segrek'in annesi analık içgüdüleriyle oğlunun tehlikeli yola gitmesine karşı çıkmış, babası da bundan sonra ağız değiştirerek onu engellemek istemiş ve Segrek de yukarıdaki cevabı vermiştir. Burada dikkat çeken bir diğer husus, Segrek'in kardeşinden bahsederken Türkçe kökenli dönüşlülük zamirlerinden değil, Farsça *hod* kelimesinden istifade etmesidir.³ Neden *Dede Kor-kut Kitabı*'nın her yerinde Türkçe dönüşlülük zamirleri kullanıldığı halde burada yabancı zamir tercih edilmiştir? Metnin burasında Türkçe zamiri kullanmaktan kaçınmanın, mesela, öz kelimesinin dönüşlülük işlevi dışında 'üvey karşısı' anlamı taşımasıyla bir ilişkisi olabilir mi?

Basat Depegözi Öldürdüğü boyda kelimenin ögey olduğuna aslında cümlede ondan önce kullanılmış ifade işaret etmektedir. Bu ifade, doğru okunduğu takdirde bizi ilgilendiren kelimenin ögey olduğu şüpheye yer bırakmıyor. İfadeyi *Arük Can'dan* (*von Arük Dschan*) gibi okumuş olan H. F. von Diez (1815: 422), kelimeleri *Arük* ve *Can* olarak iki şahıs ismi gibi algılamıştır. Ancak Uşun Koca'nın oğullarının isimleri bellidir: Eğrek ve Segrek. Daha yaygın olarak, ifade *aruk candan* şeklinde okunmuştur. *Aruk* kelimesini M. Ergin (1991: 20) ve O. Ş. Gökyay (1973: 165) 'zayıf, sıska, cansız' olarak anlamlandırmışlar. Ancak bu, S. Tezcan'ın (2011: 304) belirttiği gibi, metne uygun düşmüyor. V. V. Bartold, G. Lewis, F. Zeynalov ve S. Alizade ise bu kelimeyi 'arı, temiz, pak' anlamında çevirmişlerdir (Jirmunskiy, Kononov

1962: 78; Lewis 1974: 142; Zeynalov, Əlizadə 1988: 197). Ancak bu da metne anlam olarak uygun düşmediği gibi, biçim olarak da uygun değildir, çünkü metinde çok yerde geçen *arı* kelimesi hep düz ünlüyle ve sonunda *k* ünsüzü olmadan yazılmıştır (Dres. 33b: 2; 35a: 6; 43b: 11; 62a: 3; 63a: 5; 63a: 3; vs.). *Aruk* kelimesinin metne uygun düşmediğini G. Lewis kendisi de fark etmiş olacaktır ki, ifadenin yazılışında bir istinsah hatası olabileceğini tercümesiyle ilgili notlarına eklemiştir (Lewis 1974: 206).

S. Tezcan ve H. Boeshoten'in (2001: 148) yayınında da *aruk* şeklinde yazılışın bir istinsah hatası olduğu kabul edilmiş ve kelime, *a[y]ruk* biçiminde onarılmıştır. S. Tezcan (2011: 304) bununla ilgili olarak şunları yazar:

"TarS. (Tarama Sözlüğü – V. S.) 332'de *ayrık / ayruk* maddesinde Terceman'dan (16 yy.) alınan bir veri şöyle: «ahyaf: şol karındaşlara dərler ki anaları bir ola dağı baba ayrık ola». Buna göre *ayruk candan karındaş* deyimini "ana bir, baba ayrı (ya da baba bir, ana ayrı) kardeş, üvey kardeş" olarak yorumlamayı öneriyorum. Ayrılma durumu ekinin kullanılmasını bugün resmî dilde künye bildirirken kullanılan *Ahmet oğlu Ayşe'den doğma* (~ *olma*) *Mehmet* gibi ifadelerle karşılaştırınız – V. S.).

Aynı yanlış, yani *eliften* sonra *ye*'nin yazılmaması Drs. 137a 13'te de karşımıza çıkıyor: *a[y]dın*" (Tezcan 2011: 304).

Uşun Koca oğlu Segrek boyunda da *ayruk* kelimesinin bir fonetik şekli olan *ayrı* kelimesi yine *ye* harfi olma-

dan yazılmıştır: *Yanlış haberdür oğul, kaçan giden senün ağağ degül alyırıdur* (Dres. 131b: 4-5).⁴

Aralarında büyük yaş farkı olan Egrek ve Segrek, muhtemelen baba bir, anne ayrı kardeşlerdir. Bizi ilgilendiren kelimenin ögey olarak okunması, S. Tezcan'ın yukarıdaki yorumunu desteklemektedir. "Ayrıuk candan ögey qarındaşı" bağlamı içinde ögey kelimesi yerinde görünür ve bu bağlamda *elif*, *kef*, *ye* harf sırasının mümkün okunuşları içinde ögey en akla yatkın seçenektir. Araştırmacıların bugüne kadar bunu fark etmemesi, *eliften* sonra *vav*'ın yazılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak kelime başında geniş yuvarlak ünlülerin *vav*'sız tek *elif*le yazılması Dede Korkut metni için alışılmadık durum değildir; mesela, *Oğuz* (Dres. 3a: 7; 7a: 4; 128b: 11; 129a: 5; 129b: 5; 130a: 2...), *oğul* (Dres. 3b: 5), *ölüsü* (Dres. 48b: 5) gibi kelimeler bu şekilde yazılmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak, makalenin başında dikkat çektiğimiz parçayı "Uşun Koca oğlı gibi pehlevan elinde şehid oldu. Ayrıuk candan ögey qarındaşı Depegöz elinde helāk oldu" şeklinde okumayı öneriyoruz. Başlıktaki soruya da kesin olarak "Uşun Koca oğlunun iki değil tek kardeşi vardı" cevabı verilebilir.

NOTLAR

- 1 Gökyay yayınında metnin "Uşun Koca oğlı gibi pehlevan elinde şehid oldu" kısmı unutulmuş olarak eksik bırakılmıştır.
- 2 S. Tezcan ve H. Boeschoten (2000: 174), bu parçayı "Uşun Koca oğlı [Segrek]" olarak onarmışlar, ancak burada kastedilen, Segrek değil Egrek de olabilir.
- 3 *Hod*, *Dede Korkut Kitabı*'nda nadiren kullanılmış kelimelerdendir. Dresden nüshasında

söz konusu parça dışında sadece iki yerde ve aynı kalıp cümle içinde geçer: *Sen hod müminler göplindesin* (Dres. 82b: 7-8; 86a: 11-12). Bu cümlede *hod* kelimesi dönüşlülük zamiri işlevinde değildir.

- 4 O. Ş. Gökyay (1973: 127), M. Ergin (1989: 227) ve H. Arash (1962: 133) da benzer şekilde okumuşlardır.

KAYNAKÇA

- Arash, Homid, haz., *Kitabi Dədə Qorqud*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1962.
- Cemşidov, Şamil. *Kitab-i Dede Korkud*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1990.
- Diez, Heinrich Friedrich von. *Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften, Sitten, Gebräuchen und Alterhüern, Religion und Regierungsverfassung aus Handschriften und eigenen Erfahrungen*. (Zweyter Theil). Berlin und Halle: in Comission der Haleschen Waisenhaus-Buchhandlung, 1815.
- DTS: *Drevnetyurkskiy Slovar*'. Leningrad: Nauka, 1969.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı. I: Giriş – Metin – Faksimile* (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1989.
- *Dede Korkut Kitabı. II: İndeks – Gramer* (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1991.
- Gökyay, Orhan Şaik. *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Bakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay., 1973.
- Jirmunskiy V. M. ve A. N. Kononov. *Kniga Moe-go Deda Korkuta. Oğuzskiy Geroičeskiy Epos* (çev. V. V. Bartold). Moskova-Leningrad: Nauka, 1962.
- Lewis, Geoffrey, çev. *The Book of Dede Korkut*. Middlesex: Penguin Books, 1974.
- Tezcan, Semih. *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2011.
- Tezcan, Semih ve Hendrik Boeshoten. *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2001.
- Zeynalov, F. ve S. Əlizadə, haz. *Kitabi - Dədə Qorqud*. Bakı: Yazıçı, 1988.